

JÓNAS CSABA

A JÓRAVALÓ ÉGI ISMERETEK GYŰJTEMÉNYE:
AZ ALLATOK
(részletek)

"Nem is tudom, kettőnk közül melyikünk
írja e sorokat."

J.L.Borges: Borges meg én

T A R T A L O M

- Balzsamozottak
- Örülten rázkódók
- Kóbor kutyák
- Malacok és szirének
- Megszámlálhatatlanok
- Olyanok, akik az imént törték össze egy vázát
- Olyanok, akik távolról légynek tűnnek
- Másfajták
- Olyanok, akik ebben az osztályozásban szerepelnek

"Az, amit ma valóságként fogadunk el különböző elméletek ellentmondásokkal terhes, laza füzére. Nem lehetetlen, hogy tudósok és filozófusok generációi titkos szövetségben létrehoznak majd egy minden eddiginél rendezettebb és aprólékosabb roppant bizonyosságot, és lexikonokban hozzák nyilvánosságra e fantasztikus világ leírását, teljességgel megbabonázva az embereket. Szót se érdemel az a válasz, hogy a valóság is rendezett. Meglehet, de olyan isteni - akarom mondani embertelen - törvények szerint van elrendezve, hogy soha föl nem foghatjuk őket. Lehet, hogy ez a képzett világ is labirintus, de ember kiokoskodta labirintus, amely arra való, hogy megfejtse. Az emberiség el lesz bővölve ettől a szabályosságtól, és újra meg újra elfelejti, hogy nem angyalok, hanem sakkjátékosok szabályossága ez. Megszokja e rendszert, és ezen érintkezés miatt bomlásnak indul a világ."

J.L.Borges

BALZSAMOZOTTAK

A Biblia első fejezetében a következő híres mondás található: "és mondá Isten: Legyen világosság: és lőn világosság"

Ez a mondat az egész emberi gondolkodás, a kultúra alapja.²

E mondat alapján kijelenthetjük, hogy a tiszta szó: a teremtés. A Teremtés szava magában foglalja a tárgyat, a tárgy azonos a szóval. A tárgyak és teremtmények Isten szavai.

Idővel az Abszolút Könyv, a Szentírás fogalma lép annak az istenképnek a helyébe, mely szerint Isten szóban rendel el illetve tilt meg bizonyos dolgokat az embereknek. A muzulmánok szemében a Kazár eredetije, a Könyv Anyja, Isten egyik attribútuma - éppúgy, mint az ő irgalma vagy az ő haragja is az - s nyelv előtti, Teremtés előtti létet tulajdonítanak neki. Ez a teremtesen kívül Korán valójában annak platóni ideája vagy archetípusa.

Különbség dolgában azonban a zsidók túltettek a mohamedánokon; a Kabbalisták érvelése szerint ugyanis a Biblia szó szerinti sugalmazás, és a szavakat alkotó betűkből származot az Úr parancsának ereje. A VI. század táján keletkezett Széfer Jeciráh (A keletkezés könyve) tudtunkra adja, hogy a Seregek Jehovája, Izráel Istene, a Mindenható Isten az egytől tízig terjedő tőszámokból és az ábécé huszonzét betűjéből teremtette a világot.

A keresztények még messzebbre mentek el. Abból a gondolatból, hogy egykor írt egy könyvet az Isten, arra az elképzelésre jutottak, hogy valójában kettőt írt, s hogy a második: maga az univerzum. Isten eszerint két könyvet tár elénk, hogy ne kövessünk el hibákat: az egyik a Szentírás könyve, amely felfedi előttünk az ő akaratát; a másik a teremtmények könyve, amely felfedi előttünk az ő hatalmát, s kulcsot ad az előbbihez. Bacon értelmezése szerint a világ visszavezethető azokra az alapvető formákra (sűrűség, súly, szín), amelyek egy véges számú sort alkotnak, egy "abecedarium naturae"-t, amellyel az egyetemes könyv íródik. Sir Thomas Browne szerint: "Röviden, minden dolog mesterséges, mert a természet az Isten művészete."

ÖRÜLTEN RAZKÓDÓK

Nem észellenes és nem is újkeletű az a gondolat, hogy (a szó szerinti olvasaton túl) jelképesen is értelmezhető a Szentírás. Minthogy az írás igaz eseményeket beszél el, be kell látnunk, hogy amikor az emberek véghez vitték őket, valójában egy isten által megszabott s kigondolt titkos drámát adtak elő vakon. E gondolat kiterjesztése szerint az univerzum története és benne a mi életünk is kiszámíthatatlan jelképes értelemmel bír.

Leon Bloy e gondolatok jegyében merített ihletet Szent Pál egyik szakaszából: "Mert most tükör által homályosan látunk, akkor pedig színről-színre..." A Leon Bloy által kigondolt számtalan értelmezés közül érdemes néhányat megismernünk.

Mindent visszajáról látunk: ha adni akarunk kapunk, stb., akkor pedig ez azt jelenti, hogy mi vagyunk a mennyben, Isten meg a földön szenved. Az evilági örömek talán a pokol kínjai, amint visszajáról a tükröben látjuk őket. Nincs a földön egyetlen ember sem, aki biztosan meg tudná mondani, kicsoda, senki sem tudja, hogy mit tükröznek tettei, érzései, gondolatai, se azt, hogy mi az igazi neve, a Világosság jegyzékében szereplő, kitörölhetetlen neve... A történelem egy liturgikus szöveg, amelyben az "i"

betűk és a pontok is érnek annyit, mint egy-egy teljes szakasz vagy fejezet, ám egyiknek is, másiknak is meghatározhatatlan és mélyen titkolt a jelentősége.

Leon Bloy hithű katolikusként a kabbalisták módszerét terjesztette ki a Szentírás jelképes értelmezésére anélkül, hogy ennek tudatában lett volna. Mindkét esetben abból a hitből kaptak indítást, hogy egy végtelen értelem művében semmi sem esetleges. (Ma már föladván eme értelem keresését az emberek maguk szerkesztenek olyan rendszereket, ahol minden résznek meghatározott funkciója van. Ezzel a szerkesztésmóddal találkozhatunk a detektívtörténetekben, de éppúgy az idealista fikciókban is.) Leon Bloy feltételezése szerint ez a hieroglifikus jelleg – tehát az isteni eredetű írás, az angyali titkosírás jellege – érvényes a világ valamennyi pillanatára és valamennyi lényére. Ebbe az "organikus írásba" vél behatolni a babonás ember: ha tizenhárman ülnek egy asztalnál, az halált jelent; a sárga opál szerencsétlenséget hoz, a kéményseprő szerencsét... Mindez hajdan nemcsak egy elképzelhető módszer volt, hanem az emberek gondolkodásának alapvető eleme. E módszer legteljesebb megnyilvánulását – a valóság befolyásolását e jelképes értelmezés révén –, a mágia jelentette. Ennek egyik legkülönösebb fajtája az átviteli mágia – amikor a gyógykenőccsel nem a sebet, hanem a bűnös kést kell bekenni, s akkor kegyetlen gyógymódok nélkül is beheged a seb – könnyen párhuzamba hozható a tükrosók szektájának Leon Bloy-jal rokon eszméivel. Ők úgy vélték, hogy az alsó világ a fentinek a tükörképe, és a földi dolgok hatnak az égiekre, így például egy aventinusi kovács egy nagy vasgömböt szerelt a kislány vállára nehezéknak, hogy a gyerek égi mása olyan könnyű legyen, mint a pille (a gyerek meghalt). Ebben a világban az okság már agyrémévé fokozódik. A csoda itt is éppoly idegen elem, mint a csillagászok világában. A babonás ember nemcsak egy puskalövés és egy halott képe között lát szükségszerű összefüggést, hanem egy bántalmazott viaszfigura és egy halott, vagy egy jóslatszerűen eltörött tükör, vagy a kiborult só, vagy tizenhárom vendég rettenetes száma közt is. Ennek a világnak a továbbélése figyelhető meg az elbészélésekben, ahol egy esemény merő említésre is bekövetkezik. A regény szükségszerűen a sejtések, visszhangok és hasonlóságok rendszere.

Egyetlen metafora lehetséges vonatkozásainak e kis töredéke alapján is megsejthetjük, hogy világ története elfér néhány metafora különböző megszólaltatásainak történetében.³ Persze tévedés lenne azt gondolnunk, hogy ezeket a metaforákat ember kitalálhatta. Az igazi metaforák ugyanis mindig is léteztek; a még kitalálhatóak pedig hamis metaforák, amelyeneket nem érdemes kitalálni.

KÖBOR KUTYÁK

Hosszú időn át tartotta magát az az elképzelés, hogy Isten szavakkal alkotta meg a világot. De mi szüksége lett volna Istennek a szavakra? A szavak csak a különböző tudattal rendelkezők közötti kapcsolatteremtést szolgálják, és használhatóságuknak a közös valóságtartalomba vetett hit az alapja. Az isteni gondolatoknak nincs szükségük ilyen különbségeket és azonosságokat feltételező rendszerre, Isten képekben gondolkodik.

Könnyen elképzelhető, hogy Isten legjobb képeit összegyűjtve valamiféle Abszolút Könyvet szerkesztett. A világ eme képgyűjtemény lehetséges értelmezéseinek állandóan változó rendszere. Isten a képek révén álmódja újra meg újra a világot. Ez az Abszolút Könyv magában foglalja az Univerzum minden lehetséges megnyilvánulási formáját.

Ez a könyv állandóan az isteni középpontban lebeg, s mit sem változtat rajta, hogy álmainkban olykor egy-egy képe nekünk is megjelenik, s akik

képesek pontosan emlékezni, azok megpróbálják szavakkal megragadni ezeket az illékony jelenéseket. Isten színe előtt azonban nem lenne kedves, ha az emberek minden titkot feltárhathának, hiszen úgy álmolta meg őket, hogy a kíváncsiság legyen az életük hajtóereje, s a teljes tudás állati sorba taszítaná őket. Ezért Isten csak ritkán és megfelelően adagolva küldi az álmokat, és már a történelem kezdetén helyesbítve a teremtésben elkövetett hibáját összezavarta az emberek nyelvét.

A végtelen könyv egyetlen fejezetét sem teszi ki a Földet elárasztó könyvtenger. S az emberi szavak, melyek az álmok megőrzését szolgálják oly esetlegesek, hogy az isteni Könyv egyetlen képéről számos felismerhetetlenül különböző könyv íródhatott a történelem folyamán. Tévedés azt gondolnunk, hogy ezeket az álmokat, ezeket a metaforákat, ezeket a könyveket ember kitalálhatta. Az igaziak ugyanis mindig is léteztek; a még kitalálhatóak pedig hamisak, amilyeneket nem érdemes kitalálni. A világtörténelem valójában e néhány álom különböző megszólaltatásainak a története. Az írók Isten kiválasztottjai, akiken keresztül ama Könyv egy-egy képe az emberiség tudatába kerülhet. Egy híres költő inkább fölfedez, mintsem kitalál. Az író többnyire nem ismerheti művének igazi lényegét. Ha egyszer már megvan az álom az íróban, semminemű célkitűzés nem hathat jóvátehetetlenül a készülő műre, mert az eredeti kép valódi. Az irodalmi célok és elméletek csupán ösztönzést adnak, s a kész mű többnyire figyelmen kívül hagyja őket, sőt ellentmond nekik. Minden igaz mű egyetlen, időtlen és névtelen szerző műve. Az írón csak a közvetítés hatékonysága múlik, az ő feladata a kép szavakra való lefordítása. Téves feltételezés, hogy nagy súlyuk van az írói szándékoknak és célkitűzéseknek. A költők egy isten írnokai, aki úgy mozgatja őket, mint ahogy egy mágnes mozgat egy vasláncot. Ha pedig a könyv tartalma független az írótól, akkor az író csak tolmács.

MALACOK ÉS SZIRÉNEK

Századunkban általánossá vált az a babona, hogy az esztétikum azonos az expresszivitással. E babona rabjai stíluson nem egy-egy oldal hatásosságát vagy éppen hatástalanságát értik, hanem a (feltételezett) szerző szembeötlő írói képességeit: hasonlatait, szavainak hangzását, apró mondattani és központoszási megoldásait.

E felfogás alapján két csoportba oszthatjuk az írókat: romantikusokra és klasszikusokra (itt persze eltekintek a klasszikus és romantikus terminus történelmi jelentésétől.)

A romantikus az író oldaláról közelít, és a művet a szerző szuverén önkifejezésének tartja. Saját személyét, egyéni észleleteit tolja az előtérbe, részletekbe menően leírja benyomásait. Bizalmatlan a nyelv iránt, hiszen olyat akar kifejezni, ami csak rá jellemző. Eszménye a tökéletes irodalmi mű; az olyan mű, amelyben egyetlen szó sem változtatható meg büntetlenül. Az ilyen mű a legkétesebb valamennyi közül. A nyelv változása megsemmisíti a mellékjelentéseket, az árnyalatokat, pedig hát éppen a tökéletes mű rendelkezik efféle erényekkel, így az avul el a legkönnyebben.

A klasszikus szerző nem bizalmatlan a nyelv iránt, leírásai az elképzelhetetlenségig általánosítók és elvontak. Fő szempontja a közvetítés, az átadás hatékonysága. A klasszikus szerző lejegyez, szinte szenvtelenül, nem engedi, hogy az egyénisége hozzáadjon vagy elvegyen az üzenetből. A nyelvnek a mindenki által hozzáférhető és azonosítható részét használja. A szerző a közös valóság alapból meríti hitét. A klasszikus szerző eszménye szerint az ami jó, senkinek sem a tulajdona, még az övé sem, csakis az olvasók elvont közösségéé, vagyis mindenkié. Az a kép,

melyet csak egyetlen ember tud megformálni, az senkire sem hat. A költői kép közkincs. A klasszikus szerző hisz az isteni álom igazában, és fő feladatának ennek a képnek a gondos megfogalmazását, lefordítását tartja. Közben azonban tudja, hogy ha a kép megvan, akkor egy-egy mondat csiszolatlansága éppoly közömbös az igazi irodalom számára, mint más szavak finomsága.

Az irodalom képek közlése nyelvi úton. Az írónak ezt tisztán kell látnia ahhoz, hogy ne misztifikálja a nyelvet. Az irodalom isteni gondolatok képeiből épül fel. Az írónak ezt tisztán kell látnia ahhoz, hogy ne misztifikálja saját szellemét.

Az a mű, amely halhatatlanságra pályázik, épségben átvészeli a sajtóhibák, az átdolgozások, a felületes olvasás, az értetlenség tűzpróbáját, mert tartalma isteni eredetű.

MEGSZÁMLALHATATLANOK

A XIII. század végén Raimundus Lullus egy olyan szerkezettel igyekezett megfejteni minden titkot, amelyben eltérő nagyságú, körkörös lemezek forogtak, s azok latin szavakkal jelölt részekre voltak osztva; a XIX. század végén Kurd Lasswitz egy olyan egyetemes könyvtár kódos képéről fantáziált, amely húsz-egynéhány írásjel valamennyi variációját magába foglalná, vagyis mindent, ami a világ nyelvein kifejezhető. Elképzelésükben közös, hogy kombinatorikus játékként fogják fel a metafizikát és a művészetet. E játék hívei megfeledeznek arról, hogy a könyv nem csupán nyelvi szerkezet vagy nyelvi szerkezetek sora; a könyv az olvasóval folytatott dialógus, az olvasó szavait árnyaló tónus s az olvasó emlékezetébe jutó, tűnékeny, illetve maradandó képek sora.

Kimeríthetetlen az irodalom, mégpedig annál az egyszerű oknál fogva, hogy egyetlen könyv is kimeríthetetlen. A könyv nem önmagába zárt lény: viszony az, végtelen viszonyok tengelye. Egy-egy irodalom nem annyira a szövegében tér el korábbi vagy későbbi társaitól, mint abban, hogy hogyan olvassák: ha megadatna nékem, hogy úgy olvassak el egy ma írt oldalt, ahogy kétezerben olvassák majd, akkor tudnám, milyen isz az irodalom a kétezredik esztendőben. Az irodalomtörténetnek nem a "szerzők" élettörténetét kellene megírnia, nem is a pályájuk vagy a műveik sorsát, hanem az irodalmat alkotó vagy olvasó Szellem Történetét. Egy ilyen irodalomtörténet egyetlen "szerző" említése nélkül megírható, hiszen minden mű egyetlen, időtlen és névtelen szerző műve. Ez a felfogás a kritika módszereit is megváltoztatná, kiválasztásának két különböző művet – mondjuk a *Tao Te King*-et és az *Szergejvszkát* – egyetlen írónak tulajdonítva őket, majd tisztességesen meghatároznák annak az érdekes hamme de lettres-nek a pszichológiáját... A mai irodalomtörténet babonái abból a felfogásból származnak, amely azonosítja az embert a szerzővel, s irodalomtörténeti jelenséggént képes tárgyalni egy fogfájás hatását a készülő műre. Ha az irodalom valóban ama Könyv töredékeinek lelőhelye, akkor teljesen fölösleges az életrajzokkal, az időrenddel foglalkozni, hiszen minden értékes mondat idézet ugyanabból a Könyvből, és előfordulásuk helye teljesen esetleges. Lehet, hogy a mondat, mely ma érthetetlen, azt a végkövetkeztetést fogalmazza meg, amelynek indoklását még nem álmodtuk meg, s lehet ugyanez fordítva is. Nincsen költő, nincsen művész, akinek művészete önmagában teljes értelmű lenne.⁵ Megérteni és értékelni őket annyit jelent, mint a múlt költőihöz és művészeihez fűződő viszonyukat tisztázni. A létező művek egymás között eszményi rendszert alkotnak, ezt pedig az új (a valóban "új") műremek létrejötte megváltoztatja. Hiszen a létező rendszer teljes az új mű nélkül is; hogy tehát a rend fennmaradjon

az új elem hozzáadása után, elengedhetetlen, hogy a létező rend, ha mégoly csekély mértékben is, egészében megváltozzék. Azt mondhatjuk tehát: a mű megváltoztatja a múltat ugyanannyira, amennyire a múlt irányítja a jelent.⁶⁻⁷

Az irodalmi mű, mint önálló létező csupán papír és betű, amely jelentésre vár. Ezt a képhalmazt jelentéssel az olvasó tölti meg. Az olvasó néhány "elszórt" nyelvi kijelentés révén egy világot képes megálmodni. Mint egyes mélytengeri halak hímjei rátapadnak a nőstényre ugyanúgy az irodalmi mű is akkor éri el rendeltetését, amikor az olvasóhoz érve rátapad annak tudatára és átszakítva az érfalakat eggyé válik vérkeringésük.

Isten a saját művét megálmodva tart életben bennünket. Nem lehetetlen, hogy egy másik szinten a mi irodalmunk lényei és világa is éppoly élő, mint amennyire mi vagyunk azok Isten számára. Szabadságunk legfőbb jele, hogy mi is képesek vagyunk egy valóságot álmodni, olyanféleképpen mint a gyermek teszi játék közben. Ilyenkor valamelyest elszakadunk az isteni világrend érthetetlen törvényeitől és saját világunkat hozzuk létre. Az irodalmi mű a játszótérünk. Az irodalmi műben nem magunkat látjuk meg, hanem általa alkotjuk meg magunkat.

A valóságteremtést hagyományosan az írónak szokták tulajdonítani. Hadd álljon itt erről egy kis parabola, amelyet a Koránban találtam: Az Utolsó ítélet napján egy-egy élőlény minden ábrázolása megjelenik majd az úr színe előtt. Akkor az angyalok majd felszólítják a mestert, hogy keltsen életre művét; ez nem sikerül neki, mire egy időre a Pokolba vettetik. Az író "csak" egy összekötőkapocs az úr és az Emberiség között, aki egyben az úr akarata szerint megmutatja az ember szabadságának mértékét, és lehetőséget nyújt az emberi teremtésre. Frank Harris Shaw-életrajzában közli a drámaíró egyik csodálatos levelét, abból idézem a következő szavakat: "Én mindent és mindenkit megértek, s én semmi és senki vagyok."

A művészetről alkotott metaforák sorát szeretném gyarapítani két újabbal, bár inkább új értelmezést mondanék, mert nem akarom, hogy az Olvasó a hamis metaforák közé sorolja őket.

A műalkotás hasonlatos egy folyó medrének egy szűk metszetéhez: egy pillanatra megérinti és irányítja a rajta átrohanó életet.

Másik értelmezésem alapja az Alef. Az Alefet egy szemtanúja így írta le: "Ebben a mérhetetlen pillanatban sok-sok millió gyönyörű vagy borzasztó eseményt láttam; de egyik sem ejtett úgy ámulatba, mint az, hogy minden ugyanazon a helyen mutatkozott, de átfedés és áttetszés nélkül. Az én szemem mindent egyidejűleg látott: leírni csak sorjában tudom, mert ilyen a nyelv" Talán azok az eszmei tárgyak is, amelyeket a költők a nyelvben létrehoznak, részesülnek valamelyest a pillanatnyiságban feltáruíló kimeríthetetlen gazdagságból.

~

OLYANOK, AKIK AZ INÉNT TÖRTEK ÖSSZE EGY VÁZAT

Az irodalom tárgya nem a valóság,^a hanem a nyelv.

OLYANOK, AKIK TAVOLRÓL LÉGYNEK TÜNNEK

1. Az újabb adatok fényében megerősödni látszik az a feltételezés, hogy ezt a folyamatot a XVII. sz. elején indította el egy titkos társaság (tagjai között ott volt Dalgarno és később George Berkeley). Két évszázadnyi pangás után Amerikában bukkan föl ez az üldözött közösség 1824 körül. A társaság eddigi legmerészebb megnyilatkozása 1940-re tehető, amikor is "Tlön, Ugbar, Orbis Tertius" címen adtak közre egy munkát nyíltan felfedve céljaikat. (E társaság tagjai közé tartozott (feltehetőleg) Schopenhauer, Nietzsche, William James, Russel, Croce, Borges és még sokan mások, köztük a szerző szerény személye.)
2. Szavahihetőségét némiképpen aláássa az a tény, hogy szóban, illetve írásban maradt fenn. (Minden szentnek maga felé hajlik a karja.)
3. Ide kapcsolódik egy egészen friss (!) metafora, vagy metaforaértelmezés (nem könnyű eldönteni). Talán nem szentségtörés azt gondolnunk, hogy a világ, amelyben élünk egy kaleidoszkóp Isten kezében. Ahogy a kis darabkák elmozdulnak, új meg új, az isteni szemet gyönyörködtető minták alakulnak ki. Mivel Isten forgatja (általában) a kaleidoszkópot, a részecskék elmozdulása kis környezetben, rövid időtávon általunk is előre látható az okozatiság elve alapján. De az okok csak azt magyarázzák, hogy a világ miért úgy van ahogy van, azt nem, hogy miért nem másképp.
4. Lásd: "Pierre Menard, a Don Quijote szerzője"
5. Az itt következő gondolatot T.S.Eliot fejtegette ki (l. a 6. jegyzetig)
6. Lásd: "Kafka előfutárai"
7. Nem érdektelen ezen értelmezés abból a szempontból sem, hogy Borges egész élete a könyvtárakban telt el, és idejének nagy részét arra volt kénytelen elvesztegetni, hogy egy-egy eszme különböző előfordulásait előássa a szerzők szerint nyilvántartott könyvekből.
8. Bulgakov innen vette a "mester" nevet. De ha mégsem, akkor ez is csak azt bizonyítja, hogy minden könyv ugyanazon szerző műve.
9. Ebbe az osztályozásba mindannyian belefértünk, még a másfajta is. Én például viziló vagyok, amennyiben azonos vagyok a nevemmel, illetve annak jelképes értelmezésével.

MASFAJTAK

OLYANOK, AKIK EBBEN AZ OSZTALYOZASBAN SZEREPELNEK

"A jóra való égi ismeretek gyűjteménye: Az állatok"